

УДК 338.435

Кальченко С.В.
к.е.н., доцент
Васильченко О.О.
ст. викладач

Таврійський державний агротехнологічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЕЛЯНСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Анотація. В статті розглянуто особливості сучасного функціонування селянських домогосподарств. Досліджено етапи трансформації домогосподарств на фоні історичного розвитку. Проаналізовано перспективні напрями господарської діяльності селянських домогосподарств.

Ключові слова: селянське домогосподарство, еволюція, аграрний сектор, реформування, сільське господарство.

Annotation. In the article the features of a modern functioning of peasant households. Stages of transformation households studied against the background of historical development. Study of the specific operation of peasant households in a particular historical juncture. The modern scientific views on the role of peasant households in the development of domestic agriculture. The social mission of peasant households as part of rural development. Analysis of promising areas of economic activities of peasant households. Reasonable active policy of public authorities in the sphere of peasant households.

Keywords: peasant household, evolution, agriculture, reform of agriculture.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вітчизняного аграрного виробництва характеризується зростанням ролі дрібнотоварного сектора, зокрема селянських домогосподарств, які виконують не тільки суто економічні, а й соціальні функції. Це вимагає нових підходів з боку державних органів відносно вивчення особливостей функціонування домогосподарств та сприяння їх подальшому розвитку.

Складність становища, в якому перебувають нині представники дрібнотоварного аграрного підприємництва, обумовлюється багато в чому невірним розумінням його соціально-економічної природи, цілей та завдань, які ставлять перед собою представники даної групи сільськогосподарських виробників, і, як наслідок, неправильне тлумачення їх ролі у розвитку аграрного сектору та збереженні українського села як адміністративно-соціальної спільноти.

Слід відмітити, що існуюче уявлення про другорядний допоміжний характер діяльності селянських господарств відбиваються у самій термінології («підсобні господарства»), а також відсутності єдиного класифікаційного підходу. На сьогоднішній день існують, по меншій мірі, три паралельних дефініції селянських господарств, що використовуються різних формах статистичної

звітності, а саме «господарства населення», «особисті селянські господарства», «сільські домогосподарства». Кожне з цих визначень характеризує дрібнотоварний сектор аграрного підприємництва, виходячи з територіальних, виробничих чи інших критеріїв, однак не дає можливості належним чином оцінити сучасний стан та перспективи подальшого розвитку селянських домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень. Питання особливостей функціонування дрібнотоварного сектору аграрного підприємництва та специфіка господарської діяльності селянських домогосподарств знайшли своє відображення в працях В.К. Збарського, Ю.М. Макаренка, Т.Шаніна, Т.І. Яворської. Проте, на нашу думку, потребують подальшого вивчення теоретичні аспекти виробничо-господарської діяльності селянських домогосподарств.

Мета статті. В зв'язку з цим метою статті є дослідження еволюції економічної природи селянських домогосподарств, особливостей їхнього сучасного функціонування та перспектив подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Необхідність збереження виробництва сільськогосподарської продукції в системі домогосподарств обумовлюється наступними факторами:

Збереження бази для відтворення села як соціально-адміністративної одиниці.

Забезпечення можливості для сільського та міського населення самостійно підтримувати добробут на прийнятному рівні.

Запобігання дефіциту на ринку сільськогосподарської продукції по цілому ряду сегментів.

Сучасний стан та специфіка виробничо-господарської діяльності селянських домогосподарств обумовлені подвійною природою їх функціонування, по-перше, збереженням сімейно-трудоного способу господарювання як організаційної основи, і, по-друге, безперервною адаптацією до державних заходів реформування соціально-економічних відносин в системі сільських територій. На нашу думку, слід виділити три найбільш важливі етапи даних трансформа-

цій, а саме: ліквідація общинного землекористування, колгоспно-радгоспний період і сучасний етап реформування аграрного сектору, пов'язаний із приватизацією засобів виробництва та земельних угідь.

Необхідно відмітити, що сучасні селянські домогосподарства мають низку істотних відмінностей по відношенню до аналогічних суб'єктів більш раннього періоду. Якщо державні сільськогосподарські підприємства періоду планової економіки та приватні або фермерські господарства дорадянських часів не змінили принципових засад свого функціонування (механізм отримання та використання доходів, відносини власності на засоби виробництва та вироблену продукцію тощо), то в діяльності селянських домогосподарств відбулися істотні зміни.

Таблиця 1

Характеристики селянських домогосподарств в умовах історичного розвитку

Параметри	Період		
	Дорадянський	Радянський	Сучасний
Роль сільського господарства	Основна	Допоміжна	Основна або допоміжна
Використання технічних засобів	Ручна, механізована праця	Ручна праця	Ручна, механізована, можливість автоматизації
Використання найманої робочої сили	Можливість використання	Практична відсутність	Можливість використання
Наявність інших джерел доходу	В рідких випадках	Заробітна плата, пенсії, доходи від банківських вкладів	Заробітна плата, пенсії, доходи від банківських вкладів, нерухомості
Інфраструктура, транспорт, зв'язок, логістика	Низький рівень розвитку	Наявність розвинутої системи сполучень в 70-90pp	Занепад в окремих регіонах

Джерело: власні дослідження автора

Ліквідація селянської общини, колективізація, приватизаційні процеси в аграрній сфері, - всі ці заходи, що проводилися державою протягом столітнього періоду, вносили свої корективи як в структуру сільськогосподарських виробників, так і в загальний стан розвитку села, певним чином формуючи соціальний клімат.

По-перше, наслідки державної політики руйнації общини, прискорення майнової диференціації між селянськими домогосподарствами створювали засади для переходу

земель під контроль заможних селян, які активно використовували найману працю та засоби механізації на кінній тязі. В.І. Ленін, аналізуючи відповідні процеси в Таврійській губернії, вказував, що, за даними статистики, заможні селяни, як складали 0,3% від загальної кількості населення регіону займалися торгівельним землеробством, тобто реалізовували вирощену продукцію.

Більше того, торгівельне землеробство перетворювалося на капіталістичне, оскільки розміри посівних площ заможних селян

перевищували робочу норму родини, внаслідок чого такі господарства мали використовувати найману працю. В свою чергу понад 5000 бідніших селян, які не мали можливостей вести власне господарство, вимушені були продавати власну робочу силу. [2]

Також відсутність належного рівня системи сполучень між селом та містом створила умови для монополізму дрібних крамарів в масштабі окремого села, на негативні наслідки чого наголошував в своїх дослідженнях О.В. Чайнов. Підкреслюючи позитивну роль кооперативного будівництва на базі селянських домогосподарств, він зокрема вказував, що практичні шляхи в напрямку розвитку споживчої кооперації на селі, зокрема створення кооперативних магазинів, наštтовхувалося на жорсткий спротив з боку місцевих крамарів, які намагалися в будь-який спосіб ліквідувати конкурентів.[5]

Посилення диктату дрібних землевласників та крамарів лише загострило соціально-економічні протиріччя на селі та прискорив еміграцію працездатного населення за межі сільських територій. Тогочасна політика держави щодо розвитку аграрного сектору не носила зваженого характеру і тому важко прогнозувати її можливі подальші результати за умов стабільного розвитку політичної ситуації в країні.

На думку Т. Шаніна, навіть рішучі кроки держави по ліквідації общинного контролю за користуванням земельних ресурсів не досягли повністю своєї мети. Незважаючи на втрату юридичних прав контролювати рух майнових об'єктів та зміну їхнього майнового статусу, селянські сходи та сільські суди фактично продовжували здійснювати свою владу в даній сфері. Прийняті законодавчі норми не були реалізовані, оскільки, на думку дослідників, вони порушували правову свідомість селян. [3]

Таким чином, ми можемо констатувати, що у даний період створювалися умови для перерозподілу земель та доходів від сільськогосподарського виробництва на користь більш активної в підприємницькому аспекті меншості сільського населення. Решта селян мала або змінювати місце проживання, або остаточно перейти в категорію найманих працівників. Відсутність інших джерел до-

ходу, окрім сільського господарства, а також низький рівень добробуту сільського населення суттєво обмежувало альтернативні можливості застосування власної ресурсної бази на рівні села.

За радянських часів стан селянських домогосподарств стабілізувався лише у 60-х роках, коли остаточно сформулювалися концептуальні засади державної політики в сфері розвитку сільськогосподарського виробництва. Виробництво сільськогосподарської продукції в системі домогосподарств мало носити виключно допоміжний характер, незначні земельні площі не давали можливості застосовувати засоби механізації (трактори, комбайни), а використання найманої праці у індивідуальних господарствах було фактично заборонено.

В той же час слід відмітити, що неофіційна виробничо-господарська діяльність в межах домогосподарств державними органами не переслідувалась, що давало можливість селянам займатися підприємницькою діяльністю, хоча і в обмежених масштабах. Ще однією важливою особливістю розвитку товарного сільськогосподарського виробництва стало зростання соціальних стандартів, підвищення рівня добробуту сільського населення при зменшенні долі виснажливої ручної праці у виробничому процесі. В результаті у 70-80х роках ХХ століття ведення особистих господарств остаточно перестало бути обов'язковою вимогою для забезпечення прийняттого життєвого рівня населення.

Ситуація суттєво змінилася після реформування вітчизняного аграрного сектору, коли переважна більшість сільськогосподарської техніки (трактори, комбайни, засоби механізації тваринництва тощо) перейшла під контроль відносно незначної кількості селян або власників агропромислових об'єднань. Основна маса сільського населення за сучасних умов має змогу використовувати присадибні земельні ділянки та паї, проте відсутність координації між домогосподарствами та брак технічного оснащення стає на заваді їхньому розвитку.

Однак при цьому сучасний рівень технічного забезпечення аграрного виробництва дозволяє ефективно використовувати засоби малої механізації та інші технічні знаряддя в масштабі домогосподарства. Також, на від-

міну від дореволюційних часів, селяни отримують додаткові грошові надходження (пенсії, плата за паї, заробітна плата тощо). Ця обставина дозволяє дрібним землевласникам розглядати свою участь у сільськогосподарському виробництві з дещо інших позицій, обирати напрями діяльності, оцінювати обсяг затрат праці та вплив результатів господарської діяльності на рівень добробуту родини.

Монополізм посередників, хоча й позбавляє аграріїв частини прибутку, проте дозволяє отримувати певні доходи від сільськогосподарського виробництва. Також слід відзначити, що цілий сегмент ринку сільськогосподарської продукції (плодово-ягідні культури) з різних причин виявляється практично неосвоєним з боку вітчизняних сільськогосподарських підприємств і нині є об'єктом підприємницької активності представників дрібнотоварного аграрного виробництва.

Проте слід відзначити іншу негативну особливість сучасного етапу функціонування селянських домогосподарств, а саме нову хвилю еміграції сільського населення за межі сільських територій. За умов зростання мобільності активної частини населення, що, на думку Е. Тоффлера, є характерною рисою постіндустріального суспільства, значна частина сільських жителів, перш за все мо-

лодь, шукає інші можливості для реалізації своїх здібностей та навиків. Викликає занепокоєння те, що дана тенденція не тільки не вважається загрозою для подальшого існування українського села, але й видається як використання прогресивного європейського досвіду по зменшенню "зайвого" населення.

На думку В.К. Збарського, завдання вітчизняних вчених-аграріїв - протидіяти цьому процесу, оскільки скорочення сільських територій загрожує збереженню соціально-генетичного і культурного коду більшості регіонів України. Також В.К. Збарський вказує, що на найближчу перспективу основними завданнями аграрної науки має стати зміна ціннісних підходів до ролі сільського господарства і українського села взагалі, а також визначення сільського господарства як пріоритетної галузі на середньострокову перспективу.[1]

Висновки. Таким чином ми бачимо, що селянські домогосподарства протягом останніх ста років продовжують лишатися важливою складовою не тільки вітчизняного сільськогосподарського виробництва, а й відіграють визначальну роль у функціонуванні вітчизняного села. Це потребує нових підходів до оцінки ефективності в дрібнотоварному секторі аграрного виробництва та зміни напрямів державної політики в даній сфері.

Література

1. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми та перспективи/ В.К. Збарський // Економіка АПК. - 2010. - № 11, С.129-135.
2. Ленин В.И. Развитие капитализма в России.// Ленин В.И. Полн собр.соч. Изд-во полит.лит-ры М.,1971. Т.3 С.61-80
3. Русское крестьянское право и наследование имущества Теодор Шанин Отечественные записки № 2 (11) 2003. Режим доступу: <http://strana-oz.ru/2003/2>
4. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»; , 2001. – 560с. – (Philosophy).
5. Чайнов А. В. Краткий курс кооперации / А.В. Чайнов// Брошюра. - М.: Кооперативное товарищество, 1925. – 80с.
6. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія / Яворська Т.І. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 386с.